

Оксана ЧІКАЛО

УКРАЇНСЬКІ ПІСНІ-ХРОНІКИ: КОЛЕКТИВНЕ ТА ІНДИВІДУАЛЬНЕ У ФОЛЬКЛОРОТВОРЕННІ

Розглядається проблема генезису пісень-хронік. Аналізуються колективний та індивідуальний чинники, що зумовили виникнення та побутування зазначеного ліро-епічного пласту. Акцентується на ролі окремої особистості у фольклоротворенні та авторстві у контексті народнопісенної традиції.

Ключові слова: пісня-хроніка, традиція, колективне, індивідуальне, укладач, народне середовище.

© О. ЧІКАЛО, 2014

Питання генезису фольклору турбувало багатьох дослідників усної народної творчості українців. Зацікавившись ним, І. Франко писав, що «без ясної і рішучої відповіді на це питання неможливе наукове використання нагромаджених за сто років етнографічних матеріалів, бо ці матеріали, взяті разом, становлять таку масу суперечностей, подібностей, оригінальних рис і зворотів чи мотивів, спільних різним, далеко один від одного розселеним народам, що сама постановка в такий спосіб питання відкрила перед дослідниками цілий світ таємних духовних зв'язків, віковичних течій, впливів і взаємних стосунків до цього часу малодосліджених чи навіть непередбачуваних» [15, с. 60]. Зазначена проблематика входила до кола наукових інтересів сучасників видатного ученого — В. Гнатюка та Ф. Колесси, що звернулися до особливого фольклорного пласту, який умовно назвали піснями-новотворами. Вони спробували проаналізувати його в контексті розвитку фольклорної традиції, акцентуючи на «характерній ознаці живучої традиційної поезії, її пливкому стані, що потягає за собою постійну мінливість, постійне перетворювання й перероджування. Усна творчість, — писав Ф. Колеса, — ніколи не стоїть на одному місці, а постійно йде вперед, неначе переходить процес живого організму чи то здіймаючись угору в своєму розвитку, чи спадаючи в долину, добуваючи нові терени та рівночасно понехуючи давні» [7, с. 35].

Спорадичні дослідження, присвячені сучасному фольклоротворенню, засвідчили, що саме українські пісні-хроніки стали тим продуктивним матеріалом, який ілюструє стан народної пісні на початковому етапі її існування. Відтак, до сьогодні не достатньо висвітлені питання його генезису, зокрема ролі індивідуального та колективного начал у творенні новотворів.

На перший погляд може здатися, що проблема авторства не має жодного стосунку до фольклору — продукту колективної свідомості. Проте така візія не завжди виправдана. Є випадки, певною мірою локальні відносно головного масиву усної традиції, коли пісенні зразки, зберігаючи родові ознаки фольклору, акумулюють авторські елементи. В українській етнокультурній традиції таким своєрідним пластом є пісні-хроніки, аналіз яких нашою наукою дослідників на думку про існування так званої «усної літератури». Н. Шумада, аналізуючи сучасну новотворчість слов'янських народів, пише, що це «яви-

ще, яке розвивається на межі між «класичним» фольклором і сучасною літературою. Воно складне, багато в чому суперечливе, через що і стало предметом серйозних наукових дискусій, які не вщухають упродовж років» [18, с. 57].

Справді, ще на зорі виникнення фольклористики постало питання про походження та розвиток не тільки якогось конкретного пісенного зразка, а ширше — фольклору взагалі. Внаслідок цього у народознавчій науці викристалізувалося дві точки зору щодо генезису усної творчості етносу. Перша з них зводиться до виникнення фольклору як результату колективної творчості. Вона свідчить, що народнопісенна традиція — це ланцюжок поступових еволюційних змін, кількісне накопичення яких призводить до виникнення нової якості. Інша — в основі генезису фольклорних зразків індивідуальний творчий акт, який не виходить за межі народної поетики.

Ідея безособового походження фольклорних творів культивувалася ще з ХІХ ст. представниками «міфологічної школи». Згодом вона отримала підтримку в популярній серед фахівців концепції Р.О. Якобсона і П.Г. Богатирьова, які 1929 р. поширили вироблене в лінгвістиці Ф. де Сосюром протиставлення «мови» (*langue*) і «мовлення» (*parole*) на опозицію фольклор/література. Згодом В.Я. Пропп зазначив, що «генетично фольклор повинен бути наближений не до літератури, а до мови, яка також ніким не видумана й не має ні автора, ні авторів. Вона виникає й змінюється цілком закономірно і незалежно від волі людей, завжди там, де для цього в історичному розвитку народів склалися відповідні умови» [11, с. 22]. Прихильники теорії типологічного розвитку фольклору Б.М. Путілов [12] та К.В. Чистов [17], схилившись до колективної теорії походження фольклору, відкинули можливість існування «первісного тексту». На думку першого з них «відсутність авторства», принципова відсутність якогось первинного творчого акту нівелює питання про існування «вихідного» тексту, «першого» варіанта. Укладання нових форм довготривале і визначити їхній генезис майже неможливо. У цьому випадку варіативна парадигма не зводиться до єдиного джерела. Множинність текстів наслідує іншу множинність, яка характеризується попереднім станом традиції. Фольклор-

ISSN 1028-5091. Серія філологічна. № 4 (118), 2014

ний зразок у цьому випадку не створюється, а переспівується. Кожне наступне відтворення відрізняється від попереднього, проте амплітуда варіювання не виходить за рамки пісенного канону, що склався впродовж віків.

Своєю чергою, деякі дослідники категорично не відкидають ролі авторського начала у творенні фольклорних зразків. Вони розглядають його у контексті колективного. Зазначену позицію обґрунтовував В. Гусев, вказавши, що «природу власне колективного творчого процесу в фольклорі визначає діалектична єдність масової та індивідуальної творчості, іншими словами — сама колективність виступає як єдність протилежностей» [4, с. 170]. Він цілком слушно розглядав індивідуальний чинник як неодмінну передумову виникнення колективного.

Пропагуючи колективність як одну із головних ознак фольклору, сучасна фольклористика все ж не приділяє достатньо уваги питанню індивідуальної творчості, зокрема жанрам, які знаходяться на периферії етнокультурної традиції та генетично тяжіють до авторського начала. Сьогодні марно заперечувати, що усна народна творчість — це продукт колективу, «але, якщо ми не знаємо, хто був автором «Слова о полку Ігоревім» або деяких сучасних українських пісень, — зазначає М. Русин, — це не означає, що автора взагалі не було» [13, с. 22]. Отже, друга концепція засвідчує домінування індивідуального начала у генезисі деяких народнопісенних жанрів. В її основі закладено твердження про певний творчий акт, наслідком якого є так званий «первинний текст», що у процесі фольклоризації втрачає авторські риси.

Питання походження таких творів знаходиться у площині розвитку етнокультурної традиції, яка у ході своєї еволюції відійшла від архаїки, для якої були притаманні синкретизм та колективність. Відповідно до цього ритуально-магічні функції фольклору поступилися естетичній. Народнопісенний текст, на відміну від давнього періоду, вже не сприймається як містичне одкровення, а радше як «річ», створена майстром. «Якщо раніше, — пише М. Русин, — кожний член колективу з більш-менш однаковою успіхом міг брати участь у процесі художньої творчості, бо первісний танець чи пісня не вимагали якихось особливих даних від людини, то

тепер колектив розділяється на тих, хто виконує, й тих, хто сприймає твір мистецтва. Виконавець відтворює те, що розуміють і відчують усі. Форми та засоби його творчості були традиційними, але право їх вибору й використання колектив передавав «художнику», залишаючи за собою право схвалення чи відхилення ним художнього образу. Художні засоби й форми, збережені колективом, змінювалися виконавцем і знову виносилися на суд колективу» [13, с. 12].

За браком давніх фіксацій, можемо лише припустити, що виникнення пісень-хронік відбулося на доволі пізньому етапі розвитку фольклору, в час, коли специфіка відображення життєвого матеріалу у пісенних творах дещо змінилася, порівняно з традиційними формами. Цей пласт ліро-епосу виник, на відміну від зразків давнього походження, на злобу дня. У ньому змальовано випадки, актуальні для певного локального середовища. Причому час події і виникнення пісні-хроніки майже накладаються. Про це виразно свідчать вказівки на хронологічні межі, місце творення, а також на укладача поетичної новини.

*Ой летіла зозулечка, камінь покотила,
Цю співанку про Власія склав Лесьо з Бурчіла.
Ой кувала зозулечка та й сіла на боці,
Цей випадок, люди, стався в двадцять семім році*
[14, с. 349].

Саме засвідчення авторства є важливим чинником, за допомогою якого виконавець намагається задовольнити свої творчі потреби. У кінці поетичної розповіді він ставить так звану «печатку достовірності» та власний автограф. Таким чином, не цілком виправдане твердження Н. Шумади, що «митець, який не відривається від фольклорних традицій, а творить у межах усталеної схеми, майже ніколи не претендує на авторські права, охоче передаючи свою пісню колективові» [19, с. 102]. Сучасні польові дослідження свідчать про певні амбіції укладачів хронік, адже обдарована особистість, яка може укласти пісню-хроніку на замовлення, високо цінується народом¹. Тому часто талановиті одиниці влітають своє ім'я у твори, яких вони не складали. Про це свого часу писав І. Франко: «Народна пісня про смерть цесаревої Єлисаве-

ти, — писав він, — належить зараз до найбільш поширених народних пісень в Галичині; її записи надійшли до нас майже одночасно з різних околиць і майже завжди з завіткою, що пісню саме в тій околиці зложив той або інший» [16, с. 97]. Ця особливість не заперечує авторського начала в генезисі новин, адже існування варіативної парадигми тієї чи іншої хроніки не виключає існування творчої індивідуальності [5, с. 173].

Стверджуючи домінування індивідуального начала у піснях-хроніках, необхідно обумовити, що авторство у зразках цього жанру дещо відрізняється від авторства, наприклад, літературного, професійного. Індивідуальна творчість, хоча й якоюсь мірою підпорядковується тим самим принципам, що й професійне мистецтво, проте не може з ним порівнюватися, зважаючи на низку чинників. По-перше, народний поет-виконавець вихований у традиційному середовищі. Він складає пісні-новотвори у контексті етнокультурної традиції, яка ставить його у певні рамки, за межі яких він, як правило, не виходить. І. Франко, схилиючись до думки про індивідуальне начало у творенні народної пісні, зазначав, що «народний поет творить свою пісню з того емоційного та ідейного матеріалу, яким живе вся маса його земляків. Творячи її, він стає і не може стати вище від інших; із скарбів своєї індивідуальної душі він у основних контурах не може зачерпнути ані іншого змісту, ані інших форм, крім тих, що становлять щоденне життя цілої маси. Його пісня є, отже, певним виразом думки, вражень та прагнень цілої маси, і тільки таким чином вона стає здатною до сприйняття і засвоєння її масою» [15, с. 62]. Своєю чергою, власне індивідуальна творчість уповні можлива за умов високої освіченості, зокрема можливості народним творцям оволодіти арсеналом художньо-зображальних засобів, притаманних професійному мистецтву. Сучасні польові дослідження засвідчують, що народні співці — це, як правило, талановиті особистості, добре обізнані переважно тільки з художнім канонам, який укладався в народному середовищі впродовж століть, а тому ступінь їхнього авторства визначається народнопісенною традицією, у контексті якої вони виростили. «Традиція не дає свободи, — пише Ю. Чернявская, — однак художник, який творить у контексті традиції, зовсім не

¹ Про це свідчать матеріали експедицій 2009—2010 рр. з Гуцульщини.

відчуває несвободи. Він, грубо говорячи, не знає, не здогадується про те, що можна творити по-іншому, тому й не вибирає...» [19].

Жанр пісень-хронік ілюструє стан фольклорного зразка на етапі становлення. Поетична мова немає відшліфованого поетичного канону. Ф. Колеса наголошував, що «пісенні новотвори стоять іще на перших щаблях вигладжування вислову й шліфування поетичного стилю» [7, с. 52]. Відносно бідність поетичної мови пісень-хронік можна пояснити специфікою відтворення дійсності, передусім реалістичністю, хронікальною точністю, документальністю. Беручи до уваги ці риси, цілком зрозуміло, що особливістю пісенної лексики є простота і мінімізація у використанні тропів. Приземленість жанру пісень-хронік обумовила те, що з тропів у них найчастіше використовуються традиційні постійні епітети («зелена полонинка», «отавка зелена», «бистра річка», «сині гори»), лаконічні порівняння, властиві живій розмовній мові. Розгорнуте порівняння, гіпербола і лігота трапляються вкрай рідко. Для поетичних новин національно-визвольної тематики минулого століття характерні метафори (як-от: «сходило сонце за горами, шаліє буря світова», «в Україні нові сили вибухнуть вулканом»), які є свідченням домінування авторського начала у творенні зразків цього жанру, а також впливу літературної традиції. Цю особливість Н. Шумада пояснює підвищенням культурного рівня етносу [18, с. 50], що закономірно для ХХ віку.

Таким чином, специфіка зазначеного фольклорного пласту вказує, що індивідуальне та колективне начала — це радше етапи творення пісень-хронік. На першому — домінує індивідуальний акт, вихідним моментом якого є споглядання реальної дійсності і її відтворення за допомогою типового для народної традиції світогляду. Другий — процес усної передачі, створення варіативної парадигми, а, значить, колективного шліфування пісенного зразка, згідно з народною типологією. При цьому відбувається не нівелювання значення індивідуальності, а радше «колективна самоідентифікація особистості» [2, с. 23], оскільки укладач органічно сприймає та засвоює традиційну форму, що збігається з її творчими можливостями. Більш того, наслідування традиції, використання художньої системи, апробованої колективом, забезпечувало, на думку Г. Мальцева, «як

індивідуальне самоідентифікування особистості, так і культурний розвиток усього колективу» [9, с. 19]. Таким чином, фольклорна традиція, хоча й передбачає наслідування готового зразка, проте не виключає елементів новизни. Вони обумовлені як змінами у фольклорі на діахронному рівні, так і елементами виконавської новації, які є наслідком процесу колективного шліфування тексту.

Необхідно зауважити, що не кожний твір, створений навіть за законами народної поезики, стає надбанням традиції. Це зумовлено мотивацією, з якою виник той чи інший зразок. Результати польових досліджень, проведених на початку ХХІ століття, засвідчили кілька головних стимулів для створення пісень-хронік: укладання пісенного зразка під впливом особистого враження від трагічної події (характерно для найближчих родичів чи знайомих); на замовлення (коли родичі за певну винагороду просять скласти пісню про трагічну подію, що сталася з кимось із рідних); «для себе».

Хронікальні пісні, що виникли у перших двох випадках, досить продуктивні. Їх виконують, як правило, для широкої аудиторії (на Великдень, коло церкви, на весіллях чи інших урочистих подіях). Вони досить добре сприймаються традицією, про що свідчать варіанти цих творів, зафіксовані в діяхронії (наприклад, співанку про Юрину Марічку записали О. Дей та Т. Чайка 1968 року в селі Космач Косівського району Івано-Франківської обл. [4] та тридцять років потому зафіксувала О. Чикало в цьому ж населеному пункті)². Порівняння зазначених варіантів вказує на відносну сталість сюжетно-композиційної схеми, що свідчить про своєрідний контроль народним середовищем правильності виконання та дотримання законів, притаманних конкретному жанрові. «Зруйнування очікуваної слухачем структури, — пише Ю. Лотман, — яке виникло, коли б автор вибрав «неможливу» під кутом зору кода ситуацію, при цій системі художнього виховання обумовило б уявлення про низьку якість твору, про невміння, нещасття або навіть блюзнірство й гріховний намір ав-

² Так, місце виникнення пісні-хроніки про Михайла і Марічку з Ковалівки приписується як співцям зі с. Мишин Городенківського району Івано-Франківської області, так і виконавцям з с. Космач Косівського району тієї ж області.

тора» [7, с. 173]. Таким чином, фольклорний твір живе і розвивається тоді, коли художнє сприйняття дійсності укладача пісні-хроніки збігається з художніми уподобаннями середовища.

Третій тип близький до першого, але твори, створені «для себе», рідко виходять за межі репертуару окремого співця-укладача, який, керуючись своїм психо-емоційним станом (скорбота, надзвичайна туга за прототипами героїв складеного твору), намагається виконувати зазначені твори рідко, уникаючи широкого загалу. Таке явище зустрічається не часто, зокрема про це свідчить виконавиця Марія Пучкевич зі села Кам'янка Сколівського району Львівської області, яка склала співанки про загибель брата в період збройної боротьби ОУН—УПА та трагічну смерть своєї доньки [13].

Необхідно наголосити на факторі, який часто пов'язаний з мотивацією співця укладати пісню «для себе». Це так звана «попередня цензура колективу», яка не дає можливості пісні прийнятися на традиційному ґрунті. Вона відбувається насамперед у свідомості самого творця, і тільки потім, якщо складене ним не додало цензу народного середовища, воно залишалося явищем його особистого репертуару. Такі твори важко вважати фольклорними, адже існування власне фольклорного твору забезпечує система варіантів, яка, за твердженням Л. Парпулової, є «естетикою варіантних опозицій, які, створюючи відносну усталеність фольклору, забезпечують йому творче життя в широких діахронних вимірах» [8, с. 246]. Таким чином, народнопісенна сфера визначається співвідношенням укладач-співець — народне середовище. Саме взаємна залежність індивіда і колективу є визначальними у фольклоротворенні, адже відсутність конфлікту між ними забезпечує успішний розвиток, варіювання та подальші трансформації народнопісенних творів.

Отже, пісні-хроніки — жанр, у якому органічно поєдналися індивідуальне та колективне начала. В епіцентрі творчого процесу знаходиться талановита творча одиниця, яка укладає зразок цього епічного пласту за народнопісенним каноном, що забезпечує його входження в фольклорну традицію. Важливими факторами, які визначають можливість входження твору до пісенного фонду українського фольклору,

є мотивація, з якою укладено пісню, а також відношення автора-співця та локального середовища. У ході побутування виникає варіативна парадигма певного зразка, що свідчить про колективне «шліфування», трансформації та нівелювання маркерів, які вказують на авторське походження того чи іншого народнопісенного твору.

1. Архів Інституту народознавства НАН України. — Ф. 1. — Оп. 2. — Од. зб. 450. — 130 арк. Фольклорні записи О. Чікало зі Перемишлянського, Пустомитівського, Сколівського районів Львівської та Косівського району Івано-Франківської областей.
2. Веселовский А.Н. Историческая поэтика / А.Н. Веселовский. — М. : Высшая школа, 1989. — 408 с.
3. Гнатюк В. Пісенні новотвори в українсько-руській народній словесності / В. Гнатюк // ЗНТШ. — 1902. — Т. 50. — С. 19—37.
4. Гусев В.Е. Эстетика фольклора / В.Е. Гусев. — Л. : Наука, 1967. — 317 с.
5. Записав О. Дей та Т. Чайка у 1968 р. в прис. Заволяе с. Космач Косівського району Івано-Франківської обл. // Співанки-хроніки. Новини / упоряд. : О.І. Дей (тексти), С.І. Грица (мелодії). — К. : Наукова думка, 1972. — С. 445—449.
6. Колесса Ф. Огляд українсько-руської народної поезії / Ф. Колесса. — Львів, 1905. — 185 с.
7. Колесса Ф. Українська народна пісня в найновішій фазі свого розвитку / Ф. Колесса // Фольклористичні праці. — К. : Вища школа, 1970. — С. 34—59.
8. Лотман Ю.М. Лекции по структуральной поэтике / Ю.М. Лотман // Ученые записки Тартусского университета. — 1964. — № 160. — Вып. 1: Труды по знаковым системам. — 195 с.
9. Мальцев Г.И. Традиционные формулы русской необрядовой лирики (К изучению эстетики уснопозетического канона) / Г.И. Мальцев // Русский фольклор. Поэтика русского фольклора. — Л., 1981. — 165 с.
10. Парпулова Л. Вариантность в фольклоре — социальные и эстетические аспекты / Л. Парпулова // Фольклор и общество. — София, 1977. — С. 242—251.
11. Пропп В.Я. Исторические корни волшебной сказки / В.Я. Пропп. — М., 1986. — 364 с.
12. Путилов Б.Н. Фольклор и народная культура / Б.Н. Путилов. — СПб. : Наука, 1994. — 239 с.
13. Русин М.Ю. Фольклор : традиції і сучасність / М.Ю. Русин. — К. : Либідь, 1991. — 103 с.
14. Співанки-хроніки. Новини / упоряд. : О.І. Дей (тексти), С.І. Грица (мелодії). — К. : Наукова думка, 1972. — 560 с.
15. Франко І.Я. Як виникають народні пісні / І.Я. Франко // Іван Франко. Зібрання творів : у 50 т. — К. : Наукова думка, 1980. — Т. 27. — С. 57—65.

16. Франко І.Я. Галицький селянський страйк в народній пісні / І.Я. Франко // Народна творчість та етнографія. — 1963. — № 2. — С. 96—100.
17. Чистов К.В. Народные традиции и фольклор. Очерки теории / К.В. Чистов. — Л. : Наука, 1986. — 304 с.
18. Шумада Н.С. Сучасна пісенність слов'янських народів / Н.С. Шумада. — К. : Наукова думка, 1981. — 359 с.
19. Чернявская Ю. Народная культура и национальные традиции / Ю. Чернявская // http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/Chern/15.php

Oksana Chikalo

ON UKRAINIAN SONGS-CHRONICLES:
COLLECTIVE AND INDIVIDUAL ESSENCES
IN FOLK CREATING

In the article has been considered a problem of origination as for Ukrainian sung chronicles. In the course of study have been

reviewed some collective and individual factors resulted in creation and existence of this form of lyrical epic. Attention has been paid to a role of an individual in creation and authorship in the context of folk-song tradition.

Keywords: song chronicle, tradition, collective, individual, originator, national environment.

Oksana Chikalo

УКРАИНСКИЕ ПЕСНИ-ХРОНИКИ:
КОЛЛЕКТИВНОЕ И ИНДИВИДУАЛЬНОЕ
В ФОЛЬКЛОРНОМ ТВОРЧЕСТВЕ

В статье рассматривается проблема происхождения песен-хроник. Анализируются коллективные и индивидуальные факторы, обусловившие возникновение и бытования указанного лиро-эпического образования. В контексте народной традиции акцентируется роль отдельной личности в фольклорном творчестве.

Ключевые слова: песня-хроника, традиция, коллективное, индивидуальное, народная среда.